

Tanulmány

Veres András

JÓZSEF ATTILA MINT IRODALOMKRITIKUS¹

Ahhoz képest, hogy milyen nagy az irodalma József Attila Babits ellen írt filippikájának, vagy hogy milyen egyöntetű elismerést aratott Kosztolányi-recenziója, meglepő, hogy szinte senki nem foglalkozott összefoglalóan a költő irodalomkritikusi teljesítményével. Szabolcsi Miklós nagy ívű pályaképéből természetesen nem hiányzik az életmű e rétegének számbavétele sem, de – különös, bár magyarázható módon – a vizsgálódás szinte mindvégig az egyes szövegekre korlátozódik, anélkül, hogy eljutna az átfogó összegezésig.²

Lehet, hogy az érdeklődés hiányának prózai oka van; az, hogy József Attila viszonylag kevés irodalmi bírálatot írt, nem folytatott rendszeres irodalomkritikusi tevékenységet, következőképp akár az is fölvethető, hogy egyáltalán irodalomkritikusnak nevezhető-e. Igaz, hasonló logikával egész értekező prózáját le lehetne minősíteni, mint alkalmi bölcséleti kirándulások, illetve kísérletezések sorozatát. Csakhogy az elméleti vagy a kritikusi buzgalom értékét nem a szövegek mennyisége adja. A hozzáértők körében pedig már rég nem kérdéses, hogy az értekező József Attila teljesítménye – ha nem ér is fel a költőével – figyelemreméltónak mondható, egyik-másik művészet- és társadalomfilozófiai írásában egyenesen eredeti gondolkodónak bizonyult.

A továbbiakban arra vállalkozom, hogy röviden áttekintsem a költő irodalomkritikai munkásságát és bemutassam néhány jellegzetes vonását.

József Attila első és sokáig egyetlen irodalmi recenziója a *Makói Friss Ujság* 1924. január 29-i számában jelent meg, Réti Ödön *Zorka* című regényéről.³ Ekkor még kizárólag a történelmi tematikát és a szerző nézőpontját tartotta fontosnak

¹ Az *Ady Endre, Juhász Gyula és József Attila A Holnap városában* című tanácskozáson, Nagyváradon 2014. szeptember 20-án tartott előadás jegyzetekkel bővített változata.

² Vö. SZABOLCSI Miklós: „Kemény a menny”. *József Attila élete és pályája 1927–1930*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1992. 363–386., illetve uő: *Kész a leltár. József Attila élete és pályája 1930–1937*. 470–474.

³ Vö. JÓZSEF Attila: *Réti Ödön: Zorka*. In uő: *Tanulmányok és cikkek 1923–1930. Szövegek*. Közzéteszi HORVÁTH Iván et al. Osiris Kiadó, Bp., 1995. (a továbbiakban: JATC) 10–11.

kiemelni. A regény a Délvidéken játszódik, a háború előtti két évtizedben, és azt mutatja be, hogy a szerbek miképp gyűlölik meg a magyarokat, akik kicsinyes okok miatt támadnak egymás ellen. József Attila romantikusnak látja a művet, minthogy benne „a jók jó, a rosszak rossz véget nyernek”,⁴ de távolról sem tartja idejétmúltnak, sőt éppen azért dicséri a regény romantikáját, mert „a háboru lelki dögvésze után” ismét hitet próbál önteni az emberekbe.⁵

Ezt követően négy évvel később, 1928 elején merült fel benne az a szándék, hogy rendszeresen kritikákat írjon. A *Széphalom* szerkesztőjének, Zolnai Bélának küldött levelében kritikusnak ajánlkozott a laphoz, s azzal indokolta jelentkezését, hogy „megdöböntő tapasztalata”, mennyire hiányzik nálunk – kivált a verskritika terén – az „alapos, formaelemző, tehát tulajdonképpeni tárgyszerű, mesterségbeli” kritika.⁶ Vagyis olyan igénnyel lép fel, amely mintegy megelőlegezi az 1930-as Babits-bírálat műfaji megjelölését, a „tárgyi kritikai tanulmányt”.⁷

Végül nem a *Széphalomban*, hanem a *Nyugatban* jelent meg három recenziója az év folyamán, s valamennyi verseskötetről szól, és azt teszi mérlegre, hogy mennyire jártasak a költői mesterségben. Már e korai írásaiban is jellemzi József Attilát az a költő-kritikusoknál gyakori eljárás mód, hogy a tárgyalt művet-műveket rövidre zárva, a megvalósítás sikerességét vagy sikertelenségét kimondva minősíti, s ennek bizonyítását mintegy rábízza egy-két jól megválasztott idézetre – azaz szívesebben *demonstrál*, mint elemez.

Ugyanakkor a három írás számos tekintetben különbözik egymástól. Terescsényi Györgyöt a recenzens Juhász Gyulával rokonítja, s föltétlenül tehetségesnek tartja, amit nemcsak méltató szavai jeleznek, hanem az is, hogy kritikai észrevételeit (legalább részben) konkrét példákkal igyekszik megvilágítani.⁸ Brichta Cézár költészetével viszont alapvetően elégedetlen, ezért bírálatát egy általánosabb probléma részeként fogalmazza meg. A „szocialista voltukkal hivalgó költőtársaim munkáiban – írja József Attila – csak a századvégi március 15-i hazafias ódák absztrakt lelkesedését találom, sokszor a háború után konstruált, tehát még absztraktabb formanyelvvvel, néha pedig hangulatos szentimentalizmussal, de nem egyszerű és komoly átfogó érzéssel, amely (tulajdonképpen a költészetben mindig) lelki világrendet jelent”.⁹ Az, ahogy József Attila szavá teszi a formanyelv inadekvát voltát és a meggyőző erő hiányára következtet belőle, nem áll távol Kosztolányi egy évvel később írt híres-hírhedt Ady-pamfletjének érvelésétől, de míg az utóbbi ebből kiindulva Ady politikai költészetének őszintétlenségét hangsúlyozza, addig József Attila a bíralt költő önállótlanóságát.

⁴ I. m. 11.

⁵ I. m. 10.

⁶ József Attila levele Zolnai Bélának – 1928. március 29. In *József Attila levelezése*. Sajtó alá rendezte STOLL Béla. Osiris Kiadó, Bp., 2006. 218.

⁷ Vö. JÓZSEF ATILLA: *Az Istenek halnak, az Ember él. Tárgyi kritikai tanulmány Babits Mihály verseskötetéről*. In JATC 216.

⁸ JÓZSEF ATILLA: *Déliab. Terescsényi György versei*. In JATC 12–14.

⁹ JÓZSEF ATILLA: *Egyszerű énekek. Brichta Cézár versei*. In JATC 15.

A *Nyugat*-ban publikált harmadik írása kevésbé sikerült, mint az első kettő. Nem is leplezi kedvetlenségét, hogy gyöngé, művészietlen szövegekkel kell bíbelődnie, miközben a költészet mibenlétéről elmélkedhetne. A cikk felütése meglehetősen szokatlan módon vonja be a recensens beszédhelyzetét a szövegbe: „Lőrincz Jenő munkáival kapcsolatban elsősorban általánosságban kellene beszélni a versről, ami azonban nem lehet az ad hoc kritika feladata. Ezen a szép júliusi estén bizony sok gyönyörű – mert igaz – elvontság ring az ember esze-velejében, azonban ebben Lőrincz Jenő könyve elvész, mert mindenekelőtt negatívumaival segít az elvonásokhoz.”¹⁰ Lengyel András jó szemére vall, hogy e szöveghelyből arra következtet: a költőt ekkoriban már az *Ihlet és nemzet* címen tervezett művészetből-eseleti számvetése foglalkoztatta.¹¹

Van egy passzusa a Lőrincz Jenő verseiről írt recenzióknak, melynek érdekessége, hogy az egy évvel később írt vitacikk, az *Ady-vízió* egyik alapfogalmát előlegezi meg. József Attila – miután megállapítja a bírált költőről, hogy „invenciója és formaérzéke úgy viszonylanak egymáshoz, mint a nagyapa csecsszopó unokájához, holott legalább is ikertestvéreknek kellene lenniök”¹² – talán vigasztalásul, kritikája élet enyhítendő, Ady egyik versét társítja vele: „van benne [mármint Lőrincz Jenőben] egy bizonyos hangattitűde, amely egy igen híres és szinte páratlanul népszerű Ady-versnek (*Sóhajrás a hajnalban*) első felével ábrázolható, amely Ady-versnek vonatkoztatott fele – o sacrilegium hominum! – teljesen művészietlen”.¹³ Az *Ady-vízió* viszont (amely *A Toll* című hetilapban a Kosztolányi pamfletje nyomán kiobbant vitához szolt hozzá) magától értetődőnek tekinti Ady művésziességét, s Kosztolányi szemére veti, hogy a kipécézett Ady-idézetekben az ízléstelenséget utasítja el, holott kritikusként a művészielenséget kellene.¹⁴

A *Nyugat*-beli publikációknak a Lőrincz Jenő-recenzióval vége is szakadt. József Attila megorrolt Osváttra, mert az utolsó bírálatát csak többhónapos fektetés után jelentette meg, de még inkább azért, mert nem volt hajlandó lehozni a verseit. Időközben az érdeklődése is más irányba fordult, az irodalomkritikust átmenetileg háttérbe szorította a művészetbölcsele. Az 1929-es vitáirat, az *Ady-vízió* és az 1930 elején megjelent Babits-bírálat¹⁵ pedig már az *Ihlet és nemzet* megállapításait próbálják meg aprópénzre váltani. Tulajdonképpen csak ezután, 1930-ban és 1931-ben alkotta meg József Attila az irodalomkritikai életművének java

¹⁰ JÓZSEF Attila: *Vérző szárnyakkal. Lőrincz Jenő versei*. In JATC 17.

¹¹ LENGYEL András: *József Attila „művészetbölcseleti és kritikai kísérleti praktikuma”*. In uő: „...gondja két a gondolatban”. *Az értekező József Attiláról*. Tiszatáj, Szeged, 2005. 92–93.

¹² JÓZSEF Attila: JATC 18. József Attila később is kedvelte az effajta – a rokonsági viszonyokhoz hasonlító – megszemélyesítéseket. A Babits-bírálatban egy csokorra való található belőlük: „A tartalom hűtlen elhagyás címén perli a formát. És viszont, ahogy tetszik. De minthogy a házastársi életközösség fenn sem állott, nászról szó sincs, a házasság eleve érvénytelen, azaz művészet nincsen. Babitsnál a forma és a tartalom, a művészi forma és a költői tartalom, úgy kerülnek egymást, mint két hitvesgyilkos...” I. m. 223.

¹³ JÓZSEF Attila: *Vérző szárnyakkal. Lőrincz Jenő versei*. In JATC 18.

¹⁴ JÓZSEF Attila: *Ady-vízió*. In JATC 155.

¹⁵ Lásd JÓZSEF Attila: *Az Istenek halnak, az Ember él. Tárgyi kritikai tanulmány Babits Mihály verses-kötetéről*. In JATC 216–236.

részét, ami valójában nem több négy recenziónál. Nagy Lajos *Lecke* című novel-láskötetéről, Aszlányi Károly *Pénz a Láthatáron* című regényéről, Mécs László *Az ember és árnyéka* című verseskönyvéről és Kassák Lajos *35 vers* című kötetéről írta őket.¹⁶ Majd újabb négyéves szünet következett, és végül 1935-ben az egyetlen és egyben utolsó irodalomkritikai cikke, amely Kosztolányi Dezső *Összegyűjtött költeményeinek* megjelenése alkalmából született.¹⁷

Ha e szövegeket közelebbről megvizsgáljuk, hogy van-e közös elvi alapjuk, kézenfekvőnek tűnik az elméleti megalapozás szándékával írt *Ihlet és nemzet* gondolati építményéből kiindulni. Lengyel András így is jár el, és mindenekelőtt az *Ady-vízióból* próbálja meg kiolvasni József Attila kritikusi elveit, s nyilvánítja őt ezek alapján a maga kora magyar „nagykritikusának”, akinek a versértést és az elméleti tudást egyesítő teljesítménye csak Arany Jánoséhoz mérhető.¹⁸

Kissé meghökkentő megállapítás ez, hiszen a kritikus alaptételeire szorítkozva ítéli meg teljesítményét, holott a legkitűnőbb elvek mellett is lehet gyatra bírálatot írni. Ráadásul az *Ady-vízió* csak akkor sorolható József Attila irodalomkritikai írásai közé, ha az irodalomkritika fogalmát a lehető legtágasabb értelmében értjük. Nem azért, mert vitairatnak készült – hiszen a költő legtöbb recenziója polemikus jellegű, s közismert, hogy a vita alapvető lételem volt számára. Hanem azért, mert írása túlnyomó részében nem az irodalomról vagy Adyról szól, ehelyett *A Toll*-ban folyó eszmecsere résztvevőit, ha tetszik, kritikustársait kritizálja, vegzálja, sokszor találóan, néha szellemesen. De a mozgósított elméleti apparátus méreteihez képest meglehetősen soványnak mondható, ami a vitacikkből magáról Adyról kiderül.¹⁹

Az viszont kétségtelen, hogy az *Ady-vízió* nem egy fontos megállapítást tesz, amely akár kitűnő elvi kiindulópontul szolgálhatna a kritikai tevékenységhez. Például teljes joggal veti Kosztolányi ellen, hogy a politikai költészet nem ítéltető meg *tárgyválasztása* alapján (ahogy semmilyen költészet sem). Bizonyíték lehet rá Petőfi, aki igen jó versekben, „tisztá művészettel verselt meg reális program-pontokat”.²⁰ S bármennyire igaza van Kosztolányinak abban, amit Ady messianizmusáról ír, minthogy ez csak *anyaga* Ady költészetének, nem mond semmit mű-

¹⁰ JÓZSEF Attila: *Vérző szárnyakkal. Lőrincz Jenő versei*. In JATC 17.

¹¹ LENGYEL András: *József Attila „művészetbölcseleti és kritikai kísérleti praktikuma”*. In uő: „...gondja két a gondolatban”. *Az értekező József Attiláról*. Tiszatáj, Szeged, 2005. 92–93.

¹⁶ Lásd JÓZSEF Attila: *Nagy Lajos: Lecke*. In JATC 277–280. Uő: *Aszlányi Károly: Pénz a Láthatáron*. In JATC 281–282. Uő: *Mécs László költészete*. In József Attila: *Összes művei III. Cikkek, tanulmányok, vázlatok*. Sajtó alá rendezte SZABOLCSI Miklós. Akadémiai Kiadó, Bp., 1958. (A továbbiakban: JAÖM III.) 100–104. Uő: *Kassák Lajos 35 verse*. In JAÖM III. 110–114.

¹⁷ JÓZSEF Attila: *Kosztolányi Dezső*. In JAÖM III. 167–170.

¹⁸ LENGYEL András: i. m. 111.

¹⁹ Két sort idéz Adytól, s ez elegendő számára, hogy megállapítsa: az általa leírt költészeteszménynek (annak, hogy a költészet valójában „névvarázs”) tökéletesen megfelel, tehát költő a javából. Mintegy ráolvasásszerűen avatja nagy költővé Adyt.

²⁰ JÓZSEF Attila: *Ady-vízió*. In JATC 154.

vészi értékéről.²¹ Az ellentábor egyik ütőlapját – miszerint Kosztolányi pamfletje mögött a féltékeny és elkeseredett versenytárs áll – azzal tromfolja le, hogy „Kosztolányi nevű úr nincs, nem létezik, ellenben vannak Ady-versek, meg egy cikk [mármint Kosztolányié], amelyek egymással való vonatkozásukban megvizsgálandók”.²² Tehát *kizárólag a művek számítanak*. Fenyő Miksa rajongását Ady iránt vitaképtelen álláspontnak tartja (őt pedig egyenesen „Ady-klerikális”-nak nevezi József Attila).²³ És igen határozottan szögezi le, hogy *az elemzést nem helyettesítheti a szubjektív vélekedés*, tehát a „népszavazás” sem.²⁴

Más írásaiban is fel-felbukkannak hasonló gondolatok. A kritikus feladatát többször is szóba hozza. „A kritikusnak az a dolga, hogy fogalmat adjon a műről” – olvashatjuk a Nagy Lajos-recenzióban.²⁵ A Babits-bírálatot bevezető elmélkedés pedig – a morális és lélektani szempontokat elhárítva – abban látja a kritikus feladatát, hogy megállapítsa a versek minőségét, „varázserejét” (azaz hatásfokát), mert „a költő csakis akkor szavahihető, ha jó verset ír”.²⁶ Talán itt a legradikálisabb József Attila, amikor a maga szórszálhasogató ellenvetéseit és versátiratait azzal indokolja, hogy a műkritikus tulajdonképpen „költészettudós” – a tudomány pedig már csak ilyen szórszálhasogató.²⁷ Ez a beállítás (mint már utaltam rá) összhangban van 1928-as programjával, azzal, hogy „tárgyszerű, mesterségbeli” kritikával kíván jelentkezni, s a Babits-bírálat alcímében is feltünteti, hogy „tárgyi kritikai tanulmány”-nak tekinti írását.

Maga a szöveg azonban ellentmond a nemes célkitűzésnek. Igaz, a tárgyszerűség nem azonos a tárgyilagossággal, de a tudomány legalább annyira törekszik tárgyilagosságra, mint szórszálhasogatásra. Márpedig a Babits-bírálat – melyet nem egészen alaptalanul olvasnak pamfletként is – fölöttébb elfogult tárgyával szemben. A tanulmány logikai felépítését és hangnemét egyaránt az a szembetűnően eltökélt szándék vezeti, hogy mindenáron bebizonyítsa: a köztudat alaptalanul hiszi Babitsot formaművészeknek.

A „mindenáron” nyilván magyarázatra szorul. József Attila két szinten támadja *Az istenek halnak, az ember él* költőjét: előbb a maga sajátos költészeteszményének magaslatáról, hogy azután apró-cseprő verstechnikai vétségekben marasztalja el.

Azzal indít, hogy Babits nem lehet formaművész, mert csak a külső formához, a költészet technikai kellékeihez ért. Ezzel szemben fogalmazza meg a maga romantikus eredetű szerves formaeszményét, illetve az ennek szellemében elképzelt *műegész* fogalmát, amelyet a méltán híressé vált szerpentin-metaforájával segít szemléletessé tenni. Úgy gondolja, a tökéletes forma esetében az alkotóelemek

²¹ Uo.

²² I. m. 156.

²³ I. m. 163.

²⁴ I. m. 155.

²⁵ JÓZSEF Attila: *Nagy Lajos: Lecke*. In JATC 279.

²⁶ JÓZSEF Attila: *Az istenek halnak, az Ember él. Tárgyi kritikai tanulmány Babits Mihály verseskötetéről*. In JATC 216–217.

²⁷ I. m. 225.

olyannyira egybeolvadnak, hogy a mű tagolhatatlan egységgé válik, illetve csak a külső formája tagolható.²⁸ Voltaképpen ezt az egységet hiányolja Babits költeményeiből és egész költészetéből, s ennek alapján nyilvánítja ki, hogy nem formaművész. Majd elemzési szintet vált, és a versek felszínét alkotó „kellékek” vizsgálatába fog. Előbb ezek „tolakodó” jelenlétét teszi szóvá, később viszont arra a lehangoló eredményre jut, hogy Babits a technikai kellékekhez sem ért.²⁹

Talán sikerült érzékeltetnem, hogy József Attila két fronton támad, de míg a művészetbölcseleti meggondolásai meglehetősen elvontak és spekulatívak, addig a verstechnikai kifogásai igencsak konkrétak és közvetlenül érintik a költői mesterség gondjait. Természetesen számos meggondolás húzódhatott meg az elméleti konstrukcióból „levezetett” elutasítás mögött is – a Babitsnak tulajdonított és elavultnak tudott *szimbolizmustól* a túlságig retorikus nyelve miatt érzett *mesterkélt-ségig* (ne feledjük, hogy Kosztolányi is mindenekelőtt a mesterkéltiséget kritizálta Adyban!) –, csakhogy ezek kifejtésével adós marad József Attila, így pedig csak találgathatunk.³⁰ Az viszont bizonyosnak tűnik, hogy a Babits-bírálatban kétségtelenül szerepet játszó művészetbölcseleti okfejtés inkább hátrányára semmint előnyére válik a kritikának.

A később írt irodalmi recenzióiban fel is hagyott az elméleti szállal. Sőt az *Ady*-vízióban megfogalmazott elveit és intelmeit sem mindig követte.

A Nagy Lajosról és Aszlányi Károlyról írt cikkeiben még kizárólag a művekről szól, de már a Kassákról és Kosztolányiról született írásaiban maguknak az alkotóknak személye is célkeresztbe kerül. Kassák Lajos, a számozott versek szerzője esetében felhánytorgatja, hogy „ifjúmunkások szolipszista nevelője”,³¹ Kosztolányi álomszerűségének bemutatásakor pedig szükségesnek látja szóba hozni a szerző életkorát.³²

Még meghökkentőbb, hogy mennyire *teret enged saját személyes érzelmeinek*, rokonszenvének vagy éppen ellenszenvének. Ha nem ismernénk az életrajzi hátteret, akkor is kikövetkeztethető a szövegekből barátsága Nagy Lajossal és Kosztolányival, mint ahogy az is, hogy ellenségesen viszonyult Babitshoz és Kassákhoz, s megvetette a „tömegköltő” Mécs Lászlót. Egyenesen megdöbbenő, milyen indulatot váltott ki belőle, hogy Kassák hangsúlyos helyen, kötete végén nem átalott emléket állítani a József Attila által nem kedvelt Osvát Ernőnek.³³

A Babits-bírálat heveségét még lehet mentegetni azzal, hogy *Az istenek halnak*, *az ember él* nem tartozik szerzője sikeres kötetei közé, de már az ugyancsak elparen-

²⁸ I. m. 219–220.

²⁹ I. m. 220–229.

³⁰ Vö. tanulmányomat: VERES András: *Ritmus és struktúra: Babits és József Attila poétikájának különbségeiről (József Attila Babits-bírálatára alapján)*. *Literatura* 2009/2. 180–200.

³¹ JÓZSEF Attila: *Kassák Lajos 35 verse*. In JAÖM III. 112.

³² JÓZSEF Attila: *Kosztolányi Dezső*. In JAÖM III. 169.

³³ Vö. JÓZSEF Attila: *Kassák Lajos 35 verse*. In JAÖM III. 113–114.

tált Kassák-könyv, a 35 vers az életmű egyik kimagasló teljesítménye. A recenzens oly mértékben elfogult a tárgyalt szerzőkkel szemben, hogy még említésre sem tartott érdemesnek olyan remekműveket, mint a *Cigány a siralomházban* Babitstól vagy *A mellékuccából jöttem* kezdetű, 71. sorszámot kapott vers Kassáktól. Mondhatnánk rá, persze, hogy mindössze arról van szó: József Attila nem látta meg az erdőtől a fát, csak hát az *Ady-vízió*ban még amellet kardoskodott – éppen Babitsnak azt a kijelentését vitatva, hogy „Adyt csak egészében lehet megítélni” –, hogy nem az életmű, hanem kizárólag az egyes versek művészetét tudjuk megállapítani.³⁴

A személyes érintettség némelykor a szövegek értését is megnehezítette számára. Kassák egyik legfőbb retorikai újítását, a szillepszisznek – tehát egyazon szó kétféle, átvitt és eredeti értelemben való egyidejű – használatát mint szolipszista gesztust utasítja el. Miután idézi a 70. sorszámú vers első két sorát („A virágnak árnyéka van a felhőnek aranyból koronája minden a te szemedtől függ s attól / az acélcilindertől ami a domboldalon ketyeg”), a domboldali acélcilinderről és ketyegéséről nem kevesebbet állít, mint hogy mivel kizárólag Kassák képzeletében létezik, itt „a szubjektív idealizmus végső mozzanatával állunk szemben”.³⁵

Babits *Elég a kószoló* című verse utolsó szakaszának első két sorát értelmezve pedig („Minden folyót vár a Styx. / Óh, megoldó biztos X!”) úgy véli, hogy a számtan X-széről van szó, amellyel az ismeretlent jelölik. De az X nem megoldó, hanem megoldandó. Ezért jobb lenne felcserélni a két sort (amely így hangzana: „Óh, megoldó biztos X! / Minden folyót vár a Styx.”). „A babitsi sorrendben – írja József Attila – az első sorban magyarázat áll, a másodikban pedig ujjongó felkiáltás”, holott a magyarázandónak kell előbb lennie, mint a magyarázatnak.³⁶

József Attila nyilvánvaló módon félreérti Babits szövegét. Az X jelentését nem a számtanban kellett volna keresgélnie, hanem a metafizikában, amihez már az alvilági folyó említése is kellő útbaigazítást ad, nem is beszélve a versszak további részéről, melynek utalásai meggyőzhették volna arról, hogy X nem akármilyen ismeretlent jelöl, hanem a halál utáni „nem ismert tartomány”-t, „melyből nem tér meg utazó”.³⁷ A „megoldó” jelző pedig azért társulhat X-szel, mert az a bizonyos utazó már tudhatja azt, amit mi nem tudunk. Következésképp a felkiáltás nevezhető patetikusnak, teátrálisnak, sok mindennek, csak ujjongónak nem. A két sor felcserélése sem tűnik igazán előnyösnek, mert a minden folyót begyűjtő Styx nem magyarázni próbálja, hanem inkább kijelölni az inkriminált helyet, helyzetet. A két sor közül épp a felkiáltás értelmező jellegű: reflexió, illetve reakció a Styx által szimbolizált végállomásra.

³⁴ JÓZSEF Attila: *Ady-vízió*. In JATC 156.

³⁵ JÓZSEF Attila: *Kassák Lajos 35 verse*. In JAÖM III. 112.

³⁶ JÓZSEF Attila: *Az Istenek halnak, az Ember él. Tárgyi kritikai tanulmány Babits Mihály verseskötetéről*. In JATC 221–222.

³⁷ A versszak teljes szövege: „Minden folyót vár a Styx. / Óh, megoldó biztos X! / De jaj neked, apadva s feledve, / mint a pohár kilocsantott alja, / lenni a földé vagy Istené!”

Ugyanakkor nagy a különbség a Babits-bírálat és a Kassák-recenzió szemléleti pozíciója között.³⁸ Az elsőben a polémia még *tisztán művészeti síkon* folyik, míg a másodikban – nem sokkal József Attila kommunista fordulata után, ennek megfelelő neofita buzgalommal – már azért támadja Kassákot, hogy megtéveszti az ifjú-munkásokat, amikor szocializmusként hirdeti a maga kispolgári szolipszizmusát.

E tekintetben is megkülönböztetett figyelmet érdemel az 1935-ös Kosztolányi-recenzió. Kosztolányi neve már a Babits-bírálatban is szerepel, ő a legfőbb pozitív ellenpélda, aki József Attila szerint a legszebb magyar prózát írja, és akit méltán tarthatunk formaművészeknek.³⁹ A kései recenzió viszont, amely mintegy szemlét tart Kosztolányi költői életműve fölött, már *polemikus* jellegű. Világosan kimondja, hogy nem ért egyet költőtársa világszemléletével, Kosztolányi verseinek jellegzetes álomszerűségét szerzőjük „szociális nihilizmusából” származtatja.⁴⁰

Cikkének fennmaradt korábbi fogalmazványában József Attila valamivel élesebben fogalmazott. Úgy vélte, hogy Kosztolányi könyve „a nihilizmus fejlődésének filmje”, s szükségesnek látja megjegyezni, hogy e korjelenséget, a „társadalmi üresség érzését” sokan a fasizmussal és a hitlerizmussal igyekeznek elfojtani.⁴¹ Mindkét megállapítását kihagyta a recenzió publikált változatából, s e gesztusát (ha nem is a „realizmus”, de) a barátság diadalának tekinthetjük.

A Kosztolányi-recenziót joggal tartják József Attila legsikerültebb irodalomkritikájának, mivel – a polémia ellenére – a *megértés és elismerés* szándéka vezeti, azaz messzemenően belehelyezkedik a bírált szerző művészi világába, és csak azután, hogy felidézte annak logikáját és hangulatát, tér rá – meglehetősen visszafogottsággal – a maga eltérő pozíciójának jelzésére.⁴²

Ugyanakkor a Kosztolányi-recenzió meglepő rokonságot mutat felépítésében és módszerében a Babits-bírálattal. Már a két szöveg argumentációs eljárása is hasonló: míg a bírált (illetve Kosztolányi esetében a méltatott) költői teljesítményt a lehető legkonkrétabb szövegértelmezésen keresztül mutatja be, addig a maga művészi, illetve világnézeti krédóját elvont elméleti magasságokban nyilatkozza ki.

³⁸ S nemcsak a szemléleti pozíciójuk között állapítható meg ez, hanem a színvonaluk között is. A Babits-bírálat – minden indulata és tévedése mellett is – jelentős szellemi teljesítmény, kitűnő megfigyelésekkel és esztétikai gondolatokkal (csak a Kosztolányi-kritikát tartom hozzá hasonló színvonalúnak). Ezzel szemben a Kassák-recenziót nyilvánvaló személyes és politikai elfogultság vezérli, szerintem József Attila irodalomkritikai munkásságának mélypontja. Itt csak utalhatok rá, hogy a cikk megítélése ma vitatéma, például BÓKAY Antal és TVERDOTA György (más-más megfontolásból) poétikai jelentést is tulajdonítanak neki, míg én éppen ezt hiányolom belőle. Más kérdés, hogy szerintem is van a cikknek jelentősége József Attila gondolkodói fejlődése szempontjából, mivel a pszichoanalízis iránti érdeklődése először ebben az írásában jelentkezik.

³⁹ JÓZSEF Attila: *Az Istenek halnak, az Ember él. Tárgyi kritikai tanulmány Babits Mihály verseskötetéről*. In JATC 220.

⁴⁰ JÓZSEF Attila: *Kosztolányi Dezső*. In JAÖM III. 170.

⁴¹ JÓZSEF Attila: *Ének a semmiről*. In JAÖM III. 409–410.

⁴² Részletesebben írtam erről tanulmányomban: VERES András: *Világképek dialógusa. József Attila Kosztolányi-bírálatáról*. In uő: *Távolodó hagyományok. Irodalom- és esztétörténeti tanulmányok*. Balassi Kiadó, Bp., 2003. 197–209.

A szövegértelmezés során mindkét esetben a demonstrálás gesztusával él a legszívesebben: a közszemlére állított versnek vagy versrészletnek tulajdonképpen már eleve helyt kell állnia önmagáért. Kosztolányitól az *Őszi reggeli* című kései vers szolgál példaként annak bemutatására, hogy a nyelvi remeklés révén hogyan érvényesül a költő sajátos életszemlélete. A hozzájuk fűzött értelmező megjegyzések is inkább értékelik, semmint elemzik a nyelvi-ritmikai megoldások sikeres, a funkciójuk révén igazolható értelmét vagy éppen sikertelen, diszfunkcionális voltát.

A Kosztolányi-recenzióban a szövegértelmezésből végül a költői magatartás és szerep jellemzése kerekedik ki.⁴³ Első pillantásra úgy tűnik, mintha a Babits-bírálatból hiányozna ez, holott valójában nem hiányzik. Szabolcsi Miklós méltán figyelt fel arra, hogy József Attila milyen remek jellemképeket ad itt a *Nyugat* más költőiről, persze Babits rovására.⁴⁴ Vagyis míg Ady, Juhász Gyula és Kosztolányi karakterét élénk színekkel, plasztikusan érzékelteti, addig a főszereplő Babits Mihály alakja és magatartása kontúr és karakter nélküli marad. Például amikor a Babitsra fogott „formaművész” titulusból kiindulva próbálja éppen ettől megfosztani, a szó szoros értelmében komolyan véve a *felruházás* metaforáját:

„Babits formája, ahol az valóban forma, afféle gyári áru, kész öltöny, amely mindenkin s így Babitson is jól áll. Csak a hozzáértő veszi észre, hogy a derék lötyög, vagy a szivarzseb félig a hóna alá esik, az ujj túlhoszsu, a nyak pedig alacsony és eláll. Ady állatbőrökben járt. Nem szabta azokat semmiféle szabó – mégis mind királyi volt. És mielőtt meglátogatta volna istenét, mindig új vadállatot ejtett el, úgy járult eléje. Juhász Gyula többnyire lomposnak látszik, de az értő tudja, hogy milyen értékes háziszóttos van rajta. Kosztolányi pedig elegáns, pompás, és nem kínosan, hanem fesztelenül, elképpesztő-természetesen. Annyira, hogy úgy jár köztünk, mint a meztelen gyerek a kavicsos tengerparton.”⁴⁵

⁴³ „Jobb volna élni – jobb volna enni a gyümölcsöt, de nem lehet. Nem a szőlő nehéz tehát és nem a körte hatalmas, hanem a vágy, a teljesítetlen vágy. Ebben csak az a feltűnő, hogy nem az ékszer a teljesületlen vágy tárgya, hanem a gyümölcs; a teljesületlen vágy nem szociális, hanem animális, nem felnőttség, hanem a gyermeké. Itt a Kosztolányi-versek álomszerűségének kulcsa: ha ír, ötvenesztendőskorában is oly sóvárogva nézi az immár elérhetővé vált tárgyakat és az egész világot, mint gyermek a tiltott gyümölcsöt. (...) Ezzel az elméletével Kosztolányi az ő külön álmvilágához való jogát védte ma, a másfajta, szociális természetű álmodozások idejében. De az [utóbbihoz kapcsolódó] elmélet [az ő verseinek] álomszerűségét is jobban megérteti. Homo aestheticusnak csak az az ember vallhatja magát (...) ki nem érzi át, hogy léte a társadalmi életbe, viszonyokba ereszti gyökereit; az, ki nem tudja azonosítani magát a társadalmi létet szabályozó, alapvető elvekkel. Végző soron az a gyermek, ki ösztönös tekintetével értelmetlennek látja a felnőtteknek ezt az erkölcsi világát, ki, felnővekedvén, kénytelenségből beléhelyezkedik ugyan a világ rendjébe, szíve mélyén azonban megtagadja. Az ilyen emberből adandó alkalommal kibúvik a nihilista, az ízlésnek az a megszállottja, ki az ízlés nevében tagadja meg az ízlés forrását, a homo socialist.” – JÓZSEF Attila: *Kosztolányi Dezső*. In JAÖM III. 169.

⁴⁴ SZABOLCSI Miklós: „Kemény a menny”. *József Attila élete és pályája 1927–1930*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1992. 374.

⁴⁵ JÓZSEF Attila: *Az Istenek halnak, az Ember él. Tárgyi kritikái tanulmány Babits Mihály verseskötetéről*. In JATC 231.

Az idézett szövegből nemcsak az derül ki, hogy szerzője milyen leplezetlen csodálattal volt Kosztolányi iránt, vagy hogy milyen leplezetlen megvetést érzett Babitscsal szemben, hanem az is, hogy az utóbbit mintegy ráolvasásszerűen próbálja méltó helyére utasítani. Hasonló beavatkozási kényszer működik itt, mint Babits verseinek újraírásakor.

Lehet, hogy első pillantásra merőben ötletszerűnek tűnnek József Attila jellemképei. Holott a példaként felhozott költők jellegzetes és jelentős vonásaira utalnak: Ady létharc-költészetének gigantikus tétjére és fenségére, a Kosztolányi-líra intim könnyedségére és világfias közvetlenségére, Juhász Gyula tájszemléletének elégikusságára és népiességére. Ugyanakkor a főszereplő Babits Mihály alakja és magatartása fakó és elmosódott marad.

Elgondolkodtató, s nyilván az okok tisztázására várnak, hogy József Attilának e két, minden bizonnyal *a legnagyobb ambícióval írt* irodalomkritikai munkáját még mi minden közelíti annyira egymáshoz (a tökéletesen ellentétes értékelő attitűd ellenére).

Összegzésképpen annyi mindenképpen megállapítható, hogy József Attila irodalomkritikusi gyakorlata nem valósította meg az 1928-ban kitűzött programot, és csak mérsékelten teljesítette az *Ady-vízió* elvárásait. „Tárgyi kritikai tanulmányok” helyett a maga véleményét előtérbe állító, némelykor kifejezetten pamfletszerű szövegeket írt. A kritikának persze ezerféle változata lehet, és amit ő művelt, az is legitim, akárcsak a többi. De nem rendelkezik azzal a meggyőző erővel, mint amire értekező műveinek legjavában sikerrel törekedett.